

NORMLARIN TAKSONOMİSİ, DEĞİŞTİRİLEMEYECEK ANAYASAL NORMLAR VE ANAYASA İÇİ HİYERARŞİ TEZİ*

THE TAXONOMY OF NORMS, IMMUTABLE CONSTITUTIONAL NORMS AND THE THESIS OF INTRA-CONSTITUTIONAL HIERARCHY

Yahya Berkol GÜLGEÇ**

Özet: Hukuk kaynağı ve hukuk normu farklı kavramlardır. Tek bir hukuk kaynağında birden fazla norm bulunması mümkün, hatta olasıdır. Benimsenen normların ayrılması teorisine göre birden fazla kaynak parçasının bir araya gelerek tek bir norma vücut vermesi de mümkün olabilir. Kaynak ve norm arasındaki bu farklılıklar dolayısıyla her kaynak türü mutlaka bir norm türüne işaret etmez. Hukuk normlarının taksonomisi şekli veya maddi kriterler temelinde gerçekleştirilebilir. Şekli kriterler bir normun kimin tarafından ve hangi şekilde ortaya çıkarıldığına odaklanır. Şekli kriterler makul olmayan sonuçlara gebedir. Maddi kriterler ise normların asli fonksiyonu olan bağlayıcılığa odaklanır. Buna göre, bağlayıcı güç yatay ve dikey olmak üzere iki kriter içerir. İlki bir normun potansiyel düzenleme alanına, ikincisi ise normun düzenlediği hususa ilişkin ne kadar bağlayıcı olduğuna ilişkindir. En nihayetinde düzenleyebilecekleri alan veya belli bir alandaki düzenleme gücü farklılaşan normlar farklı tür normlar olarak kabul edilmelidir. Anayasalar birer kaynaktır. Bu kaynakların içinde normlar bulunur. Bir anayasanın değiştirilebilen ve değiştirilemeyen normları her şeyden önce düzenleyebilecekleri alan, yani normatif taksonomi kriterlerinin yatay unsuru, bakımından farklılaştıkları için

* Bu makalenin ilk taslaklarından biri 2-4 Ekim 2024 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi'nde İstanbul Barosu'nun desteğiyle düzenlenen Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi'nde sözlü olarak sunulmuş, bildirinin özeti yayınlanan özet kitapçığında yer almıştır. Makaleye görüş, öneri ve düzeltmeleriyle katkıda bulunan Dr. Öğretim Üyesi Salih Taşdöğen ve Arş. Gör. Melih Çiçekci'ye teşekkürlerimi sunarım.

** Dr. Öğr Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, ybgulgec@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2577-5799, Makalenin Gönderim Tarihi: 22.05.2025, Kabul Tarihi: 17.07.2025

farklı türde normlar olarak kabul edilmelidir. Normlar farklı türde olduklarına göre bunların arasında hiyerarşi bulunup bulunmadığı da sorgulanabilir. Türk hukuk sisteminde değiştirilemeyecek normların bu statüsü kendisi değiştirilebilir olan dördüncü maddeye dayandığı için bu normların arasında hiyerarşi bulunduğu kabul edilmelidir. Böylelikle, “anayasa içi hiyerarşi” tezi ortaya konan taksonomik kriterler uyarınca doğrulanmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Norm Kavramı, Hukuk Kaynağı, Anayasa, Değiştirilemeyecek Normlar, Normatif Hiyerarşi, Normların Ayrılması

Abstract: A source of law and a legal norm are different concepts. It is possible, indeed probable, that a single source of law comprises multiple norms. Depending on the theory of individuation adopted, it may also be possible that several pieces of sources come together to constitute a single norm. Because of these differences between sources and norms, types of sources do not necessarily correspond to types of norms. The taxonomy of legal norms can be carried out with respect to formal or material criteria. The formal criteria focus on who creates a legal norm and through which procedure. Formal criteria have implausible consequences. Material criteria, on the other hand, are based on the primary functions of norms, that is, bindingness. Binding force is composed of two criteria, one horizontal and the other vertical. The former relates to the potential scope of regulation, while the latter concerns how binding a norm is with regard to the regulated issue. Eventually, norms that differ with respect to the scope or regulative power must be recognized as different types of norms. Constitutions are sources. As sources they embody norms. The mutable and immutable norms within a constitution must be recognized as different types of norms primarily because they differ with respect to the scope of regulation, i.e. the horizontal element of the material criteria of normative taxonomy. If these norms are of different types, then it makes sense to question if there is a normative hierarchy between them. In Turkish legal system, it must be acknowledged that there is a hierarchy between mutable and immutable constitutional norms in favor of the former, because the immutable status of the latter depends on the former. This affirms the “thesis of intra-constitutional hierarchy” on the basis of the mentioned taxonomical criteria.

Keywords: The Concept of Norm, Sources of Law, Constitution, Immutable Norms, Hierarchy of Norms, Individuation of Norms

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı hukuk normu, hukuk kaynağı, hukuk normlarının ayrılması ve hukuk normlarının taksonomisine ilişkin genel bir çerçeve çizdikten sonra değiştirilemeyecek anayasal normların diğer anayasal normlarla aynı tür olup olamayacağını tespit etmektir. Ayrıca, Türk anayasal düzeninde değiştirilemeyecek normlar ve diğer anayasal normlar arasında hiyerarşi bulunup bulunmadığı konusuna de-

ğınilecek ve “anayasa içi hiyerarşi tezi”¹ bu bağlamda test edilecektir.

Çalışmanın önemi kaynak – norm ayırımından ve normların ayrılmasına dair az çok tartışmasız kabullerden hareketle normların sınıflandırılmasına dair bazı temel ilkelere ulaşması; ulaşılan ilkeler çerçevesinde pek de popüler olmayan bir fikri, anayasanın içindeki normlar arasında hiyerarşi bulunduğu fikrini savunacak olmasından kaynaklanmaktadır. Bu savunu, hiyerarşide üstün olanın değiştirilebilir anayasal normlar olduğunu iddia ederek belki de okuyucunun başlangıçta tahmin edeceği sonucun aksini öne sürecektir.

İlk bölümde hukuk normu kavramının benzer kavramlardan ayrılmasına ilişkin bazı açıklamalar yaptıktan sonra hukuk kaynağı – hukuk normu ayırımına değinecek, normların ayrılması teorisinden kısaca bahsedecek ve bölümün asıl konusu olan normların taksonomisine ilişkin açıklamalarda bulunacağım. İkinci bölümde, belirlenen normların taksonomisi anlayışına göre değiştirilemeyecek anayasal normların diğer anayasal normlardan farklı bir tür olduğunu ve bunların normlar hiyerarşisinde diğer anayasal normlardan farklı bir seviyede bulunduğunu ileri süreceğim.

I. NORMLARIN AYRILMASI VE TAKSONOMİSİ

A. Hukuk Normu ve Hukuk Kaynağı

Bu çalışmada normların taksonomisine ilişkin bir öneride bulunacağım. İlk iş olarak hukuk normu kendisiyle karıştırılabilecek benzer varlıklardan ayrılmalıdır. Şu kadarı açık: Söz konusu taksonomi bütün normlara değil, yalnızca hukuk normlarına ilişkindir. Dolayısıyla, hukuk normlarının taksonomisi hakkında iddia edilenler bütün normlar açısından geçerli olmayabilir. Bir kere, aşağıda göreceğimiz gibi, toplumsal normatif düzenlerdeki kaynak – norm ayrımı ahlâk gibi ideal normatif düzenlerde mevcut değildir. Bu nedenle de kaynakların türüne göre normların sınıflandırılması, yani bu çalışmanın odak noktası,

¹ Anayasa içi hiyerarşi tezi için bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, 2. Baskı, Ekin, Bursa 2016, ss. 153-160; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 17. Baskı, Yetkin, Ankara 2017, s. 180. Anayasa içi hiyerarşi tezini benimseyen bir görüş için bkz. Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 17. Baskı, Beta, İstanbul 2018, s. 540.

ideal normatif düzenler açısından söz konusu olmaz. Örneğin, belli bir kaynakla belli bir konunun düzenlenip düzenlenememesi bu kaynağın ihtiva ettiği normun konu unsurunu değiştirdiği için taksonomik bir önem taşır. İdeal ahlakın düzeninde yalnızca normlar bulunur. Bu normlar genel itibarıyla ahlakın ilişkin olabileceği her konuya ilişkindir. Dolayısıyla, ahlak normları arasında konu unsuru bakımından bir ayırım yapılması mümkün değildir. Bunun dışında, farklı toplumsal düzenlere ait normların taksonomisi açısından da söylenen her şey geçerli olmayabilir. Hukuk normları hukukilikleri bakımından diğer toplumsal düzen normlarından ayrılır. Bununla birlikte, söz konusu hukukilik niteliğinin nereden kaynaklandığı (devlet organları tarafından uygulanan merkezi bir yaptırıma sahip olma,² hukuki yetkililer (*legal officials*) tarafından içsel bakış açısıyla benimsenme³ gibi) konusunda çeşitli görüşler ve tartışmalar vardır. Ben bu tartışmaları burada ele almayacağım. Bununla birlikte, hukuk normunu diğer toplumsal normlardan ayıran hususlara dair birtakım varsayımlarımın olması kaçınılmazdır. İşte bu varsayımlar hukuk normlarının taksonomisi için söylenenlerin diğer toplumsal düzen normları açısından geçerli olmasına neden olabilir.

Bu genel açıklamanın ardından, toplumsal normatif düzenler için önemli bir ayırımdan, kaynak – norm ayırımından bahsetmeliyim. Esasen hukukta yorum alanında bu ayırım iyi bilinen bir ayırımdır. Hukuk normları belli göstergelerle ifade edilir. Göstergeler (*signifier*) göndergelere (*signified*) işaret eder.⁴ Söz konusu normlar olunca, gönderge her zaman zihinde beliren bir anlamdır.⁵ Bu nedenle de bir anlama işaret edebilecek olan her şey hukuk normunun göstergesi olabilir. Tipik olarak metinler, mimikler ve el işaretleri, sesler ve sözler, çizimler hukuk normlarının göstergesi olarak kullanılırlar. İşte, hukuk kaynakları hukuk normunu içerdiği düşünülen, esasen kendisinin dışındaki hukuk

² Bkz. Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, 5. Baskı, The Lawbook Exchange, New Jersey 2008, ss. 51-52.

³ H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 116.

⁴ Bkz. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Columbia University Press, New York 2011, s. 67.

⁵ Kelsen, op. cit., ss. 3-4. Esasen Kelsen'in normları anlam olarak gören görüşünün tartışmaya açık olduğu kanısındayım. Ancak, bu çalışmada bu görüşün eleştirisi önem arz etmiyor. Bu nedenle de konuyu başka bir çalışmamda ele alacağım.

normuna işaret eden bu göstergelerdir. Bizler, bir hukuk sisteminde hangi normların geçerli olduğunu bu göstergelere bakarak tespit ederiz. Yorum teorisinde yorumun konusunun norm değil metin olduğu ifade edilerek kaynak – norm ayrımı vurgulanmış olur. Göstergeler modern hukuk sistemlerinde genellikle metinlerdir. Bununla birlikte, yorumun konusu genel itibarıyla göstergelerdir. Bu anlamda yorum, göstergelerin anlamının, yani normun, anlaşılması işi olarak tanımlanabilir.⁶

Yorum teorisinde iyi bilinen bu ayrımın hukuk teorisinin diğer alanlarında unutulduğu olur.⁷ Oysa hukuk teorisinin bağlayıcılık, geçerlilik, uygulanabilirlik, etkililik gibi temel kavramlarının hepsi normlara ilişkindir, kaynaklara ilişkin değil. İlk bakışta zararsız gibi görünebilecek olan kaynak-norm özdeşliği, belli şartlar altında hatalı tespitlere gebe olabilir. Bir örnek vermek gerekirse, anayasa mahkemelerinin anayasaya aykırı normlara ilişkin görevi belli ifadeleri metinlerden çıkarmak değil, anayasaya aykırı normların geçerliliğini sona erdirmektir. Dolayısıyla, yaygın kabul ve kanıların aksine, normun iptali için gerekli olması hâlinde, anayasa mahkemelerinin metinlere eklemeler de yapabileceğini kabul etmek gerekir.⁸ Bu kabulün gerekliliği belli durumlarda anayasa mahkemelerinin sadece metinden ifade çıkarmaya kalktığı anda anayasaya aykırı normun yanı sıra anayasaya uygun normları da iptal edecek olmasından kaynaklanır. Benzer şekilde, hiyerarşi normlar arasındadır, kaynaklar arasında değil. Aşağıda inceleyeceğim normların ayrılması teorisi uyarınca farklı unsurları farklı kaynaklarda yer alan normların hiyerarşik gücünü tespit edebilmek için kaynakları normlara eşitleyen bir anlayıştan fazlasına ihtiyaç duyarız. Bu anlamda, çalışmada önerilen taksonominin konusu anayasa, kanun, yönetmelik vb. hukuk kaynaklarına değil, bu kaynaklardan yorum yoluyla ulaşılabilecek olan normlardır.

⁶ Bkz. Kemal Gözler, “Yorum İlkeleri”, Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaştırması, TBB-KHP, Ankara 2013, s. 17.

⁷ Bkz. örn. Fábio Perin Shecaira, “Sources of Law Are not Legal Norms”, *Ratio Juris*, C. 28, S. 1, 2014, s. 15.

⁸ Genel olarak bkz. Yahya Berkol Gülgeç, “Normların Ayrılması Teorisi ve Türk Anayasa Mahkemesinin İptal Yetkisi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2023, ss. 315-328.

B. Normların Ayrılması

Normların ayrılması teorisi türü tespit edilecek olan normun belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca bu teori, kaynak ve norm arasındaki ayrım ile normların taksonomisi arasındaki bağlantının kurulmasına da yardımcı olur. Bununla birlikte, hukuk felsefesi ve hukuk teorisi çalışmalarında büyük oranda göz ardı edilen bu temel konunun bütün detaylarını burada ele almak mümkün değildir. Burada Normların ayrılması teorisi bu çalışmada ulaşacağı sonucu doğrudan etkilemeyecektir. Ancak, burada en azından benimsediğim teoriyi ortaya koymakta yarar görüyorum. Böylelikle kaynaklardan normlara nasıl ulaşıldığına ilişkin en azından bir perspektif sunmuş olacağız.

Normların ayrılması (*the individuation of norms*) tek bir hukuk normunun tam olarak hangi unsurlardan oluşacağını tespitine ilişkindir.⁹ Normların ayrılması hukuk teorisi açısından önem arz eden pek çok soru açısından elzemdir. “Her hukuk normunun bir yaptırımı olmalı mı?”, “salt anlamda yetki veren hukuk normları olabilir mi?” veya “bir mahkeme hukuka aykırı bulduğu normu iptal etmek için hukuki bir metni değiştirebilir mi?”¹⁰ vb. birçok sorunun yanıtı bir biçimde normların ayrılması teorisiyle ilgilidir. Bir hukuk sisteminin daha küçük parçalara bölünemeyen yapıtaşları bu teoriyle belirlenir. Hukukun geçerlilik, uygulanabilirlik, bağlayıcılık vb. temel niteliklerinin taşıyıcısı normların ayrılması teorisi neticesinde belirlenen bu temel yapıtaşlarıdır. Normların ayrılması teorisinin en önemli sonuçlarından bir tanesi de hukuk kaynağı ve hukuk normu arasındaki farkı berraklaştırmasıdır.¹¹

Burada normların ayrılması teorisine ilişkin detaylı açıklamalarda bulunmayacağım. Bu konudaki görüşlerimi başka çalışmalarımda açıkladım.¹² Burada yalnızca benimsediğim ayrılma teorisinin temelle-

⁹ Bkz. Joseph Raz, *The Concept of A Legal System: An Introduction to the Theory of Legal System*, 2. Baskı, Clarendon Press, Oxford 1980, s. 72.

¹⁰ Bu konuda bkz. Gülgeç, op. cit., ss. 315-328. 7-12 Temmuz 2024 tarihleri arasında Güney Kore’nin Seul şehrinde düzenlenen 31’inci IVR World Congress’te “Legal Theory and Practice” isimli özel çalıştayda yaptığım “The Individuation of Norms and the Form(s) of Judicial Annulment” başlıklı sunumda genel olarak belli bir normu iptal etme yetkisinin söz konusu normu ifade eden göstergesiyle değiştirme yetkisini içermesi gerektiğini iddia ettim.

¹¹ Bkz. Raz, op. cit., ss. 70-71; Shecaira, op. cit., ss. 15-30.

¹² Bkz. Gülgeç, “Normların Ayrılması Teorisi ve Türk Anayasa Mahkemesinin İptal Yetkisi”, op. cit., passim; Yahya Berkol Gülgeç, *Law, Norm and System: An Introduction to Legal Theory*, On İki Levha, İstanbul 2025, ss. 162-174.

rini hatırlatıp normların ayrılması ile taksonomisi arasındaki ilişkiye değineceğim. Benimsediğim ayrılma teorisi uyarınca bir norm muhatap, eylem ve gereklilik unsurlarından oluşur. Bir hukuk normunun muhatap eylemini hukuk normuna göre ayarlaması talep edilen varlıktır. Muhatap hukuki bir kurgu olup, rasyonel bir varlık olması gereken hukukun öznesinden farklılaşabilir. Bununla birlikte, muhatapların çoğu zaman hukukun öznesi niteliği taşıyacağını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, hukuk normlarının içeriğini anlayıp eylemlerini ona göre düzenleyebilecek rasyonel kapasiteye sahip olduğu sürece insan dışı varlıkların muhatap kümesinden dışlanmasına lüzum yoktur.¹³ Eylem unsuru iradi bir biçimde ortaya çıkarılarak dünyada değişiklik meydana getiren olaylar ile iradi biçimde dünyada belli değişiklikleri gerçekleştirmekten kaçınmak şeklinde ortaya çıkan olaylardan oluşur.¹⁴ Gereklilik unsuru normların temel fonksiyonuna ilişkindir. Benimsediğim anlayışa göre bütün normlar zorunlu olarak belli bir eylemi gerektirir. Belli bir eylemi gerektirecek şekilde anlaşılamayan emir, talimat, metin ve diğer göstergelerin normlara vücut verdiği söylenemez.¹⁵ Bu şekilde üç unsurdan bahsetmek yanlış olmaz. Bununla birlikte, esasen eylem ve muhatap unsurlarının birleştirilmesi düşünülebilir. Nitekim, muhatap kavramının normların ayrılması açısından önemi bir “rasyonalite” ölçütü içermesidir.¹⁶ Bir başka deyişle, ancak normları anlayıp ona göre davranabilen varlıkların normlar tarafından muhatap alınabileceği ifade edildiği için bu unsur önemlidir. Bununla birlikte, bu rasyonalite esasen eylem unsuru açısından belirtilen

¹³ Bkz. Yahya Berkol Gülgeç, “Özne, Hukuk ve Hak”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 2, 2024, ss. 433-440.

¹⁴ Hugh J. McCann, “Action Theory”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, 2. Baskı, ed. Robert Audi, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 6.

¹⁵ Yetki veren normların yükümlendiren normlar olarak tekrar yorumlanması hakkında bkz. Robert Audi, *Practical Reasoning and Ethical Decision*, Routledge, Londra 2006, s. 155.

¹⁶ Bu ifademın önceki bir çalışmamda dile getirdiğim özne ve muhatap kavramlarını ayırma çabamla çeliştiği düşünülmemelidir (bkz. Gülgeç, “Özne, Hukuk ve Hak”, op. cit., s. 433, dn. 6. Oradaki kastım özne kategorisinin muhataptan daha geniş olduğu idi. Yoksa “hukuku bilerek, hukuka göre eylemesi” beklenen pasif özne ile muhatap arasında rasyonalite açısından bir fark olduğu düşünülemez (bkz. ibid., s. 433). Hukuk normunun, eylemi üzerinde gereklilik arz ettiği varlığa “muhatap” dediğimiz sürece, muhatapın normu bilip ona göre eyleme kapasitesine sahip olması gerekir. Aksi takdirde, muhatapın norma uyması imkânsız olacaktır. Yerine getirilmesi imkânsız olan bir gereklilik olamaz (impossibilium nulla obligatio est).

iradilik ölçütü tarafından içerilmektedir. Hukuk normlarının birilerine “hitap” etmesinden kasıt bu normlarla birilerinin eylemlerinin belli yönde olmasının gerektirilmesinden başka bir şey değildir. Madem rasyonalite ölçütü, iradi eylem ölçütü tarafından içerilmekte, öyleyse iki unsurun birleştirilerek tek bir unsurdan bahsetmek mümkündür. Normların taksonomisi, aşağıda göreceğimiz gibi, bir normun türüyle ilgilidir. Türü tespit edilecek norm ise anılan unsurların birlikteliğiyle tespit edilir.

Hukuk teorisi alanında normların ayrılması teorisi ile tanınmış iki önemli düşünür Jeremy Bentham ve Hans Kelsen’dir. Bentham’a göre hukuk normların yükümlendirici olmak zorundadır.¹⁷ Bentham’ın bu fikriyle yukarıda gereklilik unsuru açısından söylediklerim bu anlamda örtüşür: Muhatabının eylemi üzerinde gereklilik arz etmeyen bir norm olamaz. Kelsen’in anlayışı farklıdır. Kelsen hukuk normlarının yükümlendirmek dışında yetki veya izin de verebileceğini açıkça belirtmiştir.¹⁸ Her iki düşünür de hukuk normlarının zorunlu olarak yaptırım içermesi gerektiğini düşünür. Aralarındaki fark Kelsen’in hukuk düzeni tarafından yetkilendirilmiş bir yaptırımın varlığını şart koşmasına karşılık Bentham’ın vicdani veya dinî nitelikte, hukuk sistemi tarafından öngörülmemiş yaptırımları yeterli görmesidir.¹⁹ Benim burada benimsediğim anlayış yaptırımı hukuk normunun zorunlu bir unsuru olarak görmez. Yaptırım en nihayetinde yaptırma bağlanan normun muhatabından farklı bir muhatabın eylemleri hakkındaki bir gerekliliktir.²⁰

C. Normların Taksonomisi

“Normların taksonomisi” normların ayrılması teorisi doğrultusunda belirlenen bir normun türünün tespitini konu edinir. Hukuk

¹⁷ Jeremy Bentham, *Of Laws in General*, Athlone, Londra 1970, s. 249.

¹⁸ Kelsen, op. cit., ss. 4-5. Hatta, Kelsen’in teorisinde bütün hukuk normlarının zorunlu biçimde yetki veren bir yönünün olması gerektiği söylenebilir (bkz. Raz, op. cit., s. 78). Bunun nedeni, Kelsen’in aynı zamanda bütün normların bir hukuk yetkilisini yaptırım uygulamak konusunda yetkilendirmesi gerektiğini düşünmesidir. Normların gerektirme/yetkilendirme/izin verme fonksiyonu hakkındaki düşüncelerimin daha detaylı bir açıklaması için bkz. Gülgeç, *Law, Norm and System: An Introduction to Legal Theory*, op. cit., ss. 152-162.

¹⁹ Kelsen, op. cit., s. 51; Bentham, op. cit., ss. 68-70.

²⁰ Yaptırımın zorunlu olmadığına dair daha detaylı tartışmalar için bkz. Gülgeç, *Law, Norm and System: An Introduction to Legal Theory*, op. cit., ss. 167-169.

alanında hukuk normlarının nitelendirilmesinin pek çok önemli sonucu olabilir. Bu nitelendirmeye bağlı olarak bir hukuki işlem yargı denetiminden bağımsız kılınabilir. Normların taksonomisi dönüştürme kuramı²¹ olarak anabileceğimiz, belli şartların gerçekleşmesi durumunda bir normun diğerine dönüşüp dönüşmeyeceği konusunda belirleyicidir.²² Kanun hükmünde kararnameler dönemindeki yetki kanunun veya bütçe kanunlarının kanun olup olmadığı, anayasanın değiştirilemeyecek normlarıyla²³ değiştirilebilen normlarının aynı tür hukuk normu olup olmadığı gibi kritik sorular ancak normların taksonomisine ilişkin bir görüşün yardımıyla yanıtlanabilir. Farklı normatif güçlere sahip hukuk normlarıyla akıl yürütebilmek için normların nasıl nitelendirilmesi gerektiğini bilmek icap eder. Bu nedenle de normların taksonomisi hem hukuk teorisi hem de hukuk pratiği açısından büyük önem arz eder.

İki ayrı normu aynı tür hukuk normu kılanın ne olduğu sorusuna normun varlığının şartlarından veya sonuçlarından yola çıkılarak yanıt verilebilir. Varlığın şartlarından yola çıkan anlayışa şekli anlayış, sonuçlarından yola çıkan anlayışa ise maddi anlayış ismini vereceğim. İlk olarak şekli anlayışı ve yol açtığı bazı sorunları konu edineceğim. Sonrasında maddi anlayışı savunacak ve bu anlayışın iki alt kriterini konu edineceğim.

²¹ Bkz. Kemal Gözler, *İdare Hukuku*, 3. Baskı, Cilt: I, Ekin, Bursa 2019, ss. 1377-1378.

²² Türk hukukunda bu kuram olağanüstü dönem kanun hükmünde kararnamelerinin TBMM tarafından onaylanmalarının ardından kanuna dönüşeceği ve bu nedenle de yargısal denetime tâbi olacağını iddia etmek için kullanılmıştır (bkz. *ibid.*, s. 1377). Hâliyle bu iddianın doğruluğu kanunun ne olduğu, kanunlar olağanüstü dönem kanun hükmünde kararnamesini ayıranın ne olduğu ve meclis tarafından onaylanmanın hangi eksikliği giderdiği gibi normların taksonomisine ilişkin soruların yanıtlanmasına bağlıdır.

²³ Küçük bir terminolojik not düşmek gerekirse, “değiştirilebilecek” olan şeylerin maddeler değil normlar olduğu kanısındayım. Hukuki organların yetkisi belli metinlerle oynamak değil, en nihayetinde, metinler veya başka göstergeler aracılığıyla, hukuk normları ortaya çıkarmak, mevcut normları ortadan kaldırmak veya başkalarıyla değiştirmektir. Hukuk kaynağı ve hukuk normu ayrımı üzerinde hassasiyetle durmaya çalışan bir çalışmada daha alışıldık ve yaygın bir ifade olduğunu düşündüğüm değiştirilemeyecek “maddeler”den bahsetmek doğru olmayacaktı. Bununla birlikte, Türk anayasa hukukuna ilişkin “ilk üç maddenin değiştirilmesi” ve “dördüncü maddenin değiştirilmesi” gibi çok bilindik tartışmalarda bir istisna yaptım. Bir başka deyişle, bu tartışmalarda “galat-ı meşhur”un söz konusu olduğuna kanaat getirdim.

1. Normların Taksonomisinde Şekli Anlayış

Hukuk göstergeleri en nihayetinde irade açıklaması niteliği taşıyan olgusal değişiklikler neticesinde ortaya çıkarılırlar. Herhangi bir göstergeyi bir hukuk göstergesi, yani hukuk normunun göstergesi hâline getiren şey, belli şekillerde oluşturulmuş olmasıdır. Bu belli şekil, çok büyük çoğunlukla²⁴ bir hukuk normunun öngördüğü bir şekildir. Olgusal dünyada bir norm tarafından öngörülmüş olan değişikliklerin gerçekleşmesiyle hukuk göstergeleri ve onların işaret ettiği hukuk normları ortaya çıkar. Örnek vermek gerekirse, “belirli bir oturumda belirli sayıdaki milletvekilinin bir metnin kanun metni niteliği kazanması yönünde irade beyanında bulunmuş olması” olgusal dünyada gerçekleşen bir değişiklikten başka bir şey değildir. Söz konusu değişiklik belli bir göstergenin belli bir norma işaret eder şekilde anlaşılmasının ön şartını oluşturur. Bu şartın gerçekleşmesinin öncesinde belki de tamamen aynı içeriğe sahip olan bir metin, herhangi bir norma işaret edecek şekilde yorumlanamaz.

Şekli anlayış bir göstergenin ve dolayısıyla da göstergenin işaret ettiği hukuk normunun hangi organ tarafından hangi usul ve şekil şartlarına tabi olarak ortaya çıkarıldığına odaklanır. Buna göre, aynı usulle, aynı organ tarafından ve aynı şekilde çıkarılan normlar türdeşdir. Yeri gelmişken bir hukuk normu veya hukuki işlemin şekil unsuruyla söz konusu normun ifade edilmesinde kullanılan göstergenin türü arasındaki doğrudan ilişkiyi de dikkat çekmek isterim: En nihayetinde göstergenin yazılı, sözlü, vs. olması belirler bir normun şekil unsurunu. En nihayetinde şekli anlayış göstergenin ortaya çıkarılış biçimi ve göstergenin türüyle ilgilidir.²⁵

Şekli kriterin makul görünmeyen bazı sonuçları olacaktır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası anayasa değişikliği için iki farklı usul öngörmüştür. Usullerden birinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üye tamsayısının beşte üçünün oyu ve referandum gerekmekte iken diğerinde üye tamsayısının üçte ikisinin desteği sağlanırsa referandumla gerek kalmayabilmektedir. Şekli kritere göre bu iki usulle geçerli-

²⁴ Durum her zaman böyle olamaz. Hukukun başladığı yerdeki irade açıklaması hukuku başlatan şey olduğundan, aynı hukukun öngördüğü bir irade açıklaması olamayacaktır.

²⁵ Burada “şekil” ile hem şekle hem de usule ilişkin hususlara işaret ediyorum.

lik kazanan anayasal normların farklı normlar olduğunu söylemek icap edecektir. Oysa normlar bir kere bu usullerden birine göre geçerlilik kazandığında hukuki güçleri arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

Hume Kanunu olgular ve normlar alemini böler. Normlar olgusal değişikliklere yol açamazlar. Normların varlığının sonucu normatif olmalıdır: Normatif önermeler içeriklerine denk düşen, içerikleriyle örtüşen normların bulunup bulunmamasına göre doğru veya yanlış değeri alırlar. Dolayısıyla, nasıl bir olgunun varlığı bazı tasviri önermelerin doğru değeri almasına yol açıyorsa ve bu olguların meydana getirdiği bir değişiklikse normların sonucu da normatif önermelerin alacağı doğruluk değeri üzerinde olacaktır. Hâl böyleyken, yani normların varlığının neticesi normatif alemde ortaya çıkıyorken, normları bu sonuçlar üzerinden veya onlarla ilgili olarak değil de doğrudan etkileyemedikleri olgusal alemde gerçekleşen değişiklikler üzerinden sınıflandırmak doğru görünmüyor.

2. Normların Taksonomisinde Maddi Anlayış

Maddi anlayış normları yapıcısı veya yapılış usulüne göre değil, normatif güçlerine göre sınıflandırır. Burada normatif güçten iki şey kastedilir. İlk olarak, bir normun normatif gücü düzenleyebileceği alanın sınırlarıyla ilgilidir. Daha geniş bir alanı düzenleyebilen bir norm diğerinden daha güçlüdür; normatif anlamda daha fazla şey başarabilir. Geniş düzenleme alanına sahip normlar daha fazla normatif önermeyi doğru kılacaktır. Buna normatif gücün yatay unsuru diyebiliriz. Normların ayrılması teorisi ile bağlantı kurarak anlatmak gerekirse, bir normun kimin hangi eylemleri hakkında ne tür gereklilikler (emir, yasak, vb.) arz edebileceği yatay unsur (kapsam) altında değerlendirilir. İki ayrı normun kapsamına ilişkin üç farklı olasılık bulunur. Bu kapsamlar örtüşebilir, tamamen farklı olabilir veya kesişebilir. Örtüşme durumu dışında iki normun farklı türlere ait olduğu kabul edilmelidir. Bunun nedeni bu normların normatif güçleri arasında normların kapsamlarından kaynaklanan bir fark bulunmasıdır. Normatif gücün yatay unsuru, en azından söz konusu hukuk sistemi olduğunda, normlar hiyerarşisinde bir normdan daha üstte bulunan bir başka norm tarafından belirlenir. Bir normun düzenleme alanı, o normun geçerlilik aldığı norm tarafından belirlenir. Yatay unsura ilişkin olarak dikkat edilmesi gereken husus, unsurun bir potansiyele

ilişkin olmasıdır. Bir normun hangi konuyu düzenlediği değil, normu koymakla yetkili kılınmış olan organın istemesi durumunda hangi kolları düzenleyebileceği esas alınmalıdır.

Normatif gücün bir de dikey unsuru vardır. Bu unsur bir normun düzenleyebileceği konuyu ne kadar güçlü düzenleyebildiğiyle alakalıdır. Aynı konuda farklı düzenlemeler içeren normların bulunması durumunda *en nihayetinde* (*all-things-considered*) yapılması gerekenin hangi norm tarafından belirleneceği normların dikey normatif gücüyle ilgilidir. Bununla birlikte, daha güçlü bir normla çatıştığı için en nihayetinde yapılması gerekeni belirleyemeyen norm yine de bir normatif önermeyi, nihai olarak gerçekleştirilmesi gerekmeyen, ama yine de *bir anlamda*, “bir norm tarafından desteklenmek” anlamında gereklilik arz eden eyleme ilişkin normatif önermeyi, doğru kılmak anlamında normatif alemde bir değişikliğe yol açar. Kısaca, eylemi gerektiren bir norm mevcut olduğu sürece eylemin gerekliliğine dair normatif önerme doğru olacaktır. En nihayetinde yapılması gerekene ilişkin önermeleri basit normatif önermelerden ayırmalıyız. “Ebeveynlere saygılı davranılmalıdır” ile “Ne olursa olsun ebeveynlere saygılı davranılmalıdır” normatif önermeleri aynı şeyi ifade etmezler. Bir norm önceki normatif önermeyi doğru kılarken, sonrakini, yani *en nihayetinde* ve *ne olursa olsun* yapılması gerekeni doğru kılamayabilir.

Normatif gücün yatay unsurunun normlar hiyerarşisinde söz konusu normdan üstte bulunan bir başka norm tarafından belirleneceğini söyledim. Dikey unsur için de aynısını söyleyebilir miyiz? Bu zor bir soru. Nedeni de şu: Hukukun kendine özgü bir normativitesi yoktur. Bir başka deyişle, hukuki eylem sebepleri²⁶ bulunmaz. Eylem sebepleri

²⁶ Bizim burada ilgilendiğimiz pratik-normatif eylem sebepleri kısaca bir eylemi gerekçelendiren veya gerektiren, normatif değerlendirmelerde önem arz eden olgular olarak tanımlanabilir (bkz. Hugh J. McCann, “Reasons for Action”, The Cambridge Dictionary of Philosophy, 2. Baskı, ed. Robert Audi, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 776). Örneğin, bir kimsenin susuz kalmış olması su içmesi için eylem sebebi teşkil eder. Susuzluk olgusu su içmeyi gerektirir. Bir not olarak düşmek isterim ki eylem sebeplerinin olgu niteliği taşımasından dolayı Hume Kanunu’nun ihlal edildiği düşünülmemelidir. Bunun nedeni eylem sebeplerinin normatif öneminin en nihayetinde değerlerden (bkz. Joseph Raz, Engaging Reason: On the Theory of Value and Action, Oxford University Press, Oxford 1999, s. 1) veya normlardan kaynaklanmasıdır (örn. bkz. Andrei Marmor, “Norms, Reasons, and the Law”, Unpacking Normativity: Conceptual, Normative, and Descriptive Issues, ed. Kenneth Einar Himma, Miodrag Jovanović ve Bojan Spaić, Hart, Oxford 2018, s. 95).

ya ahlakidir ya da basiret kaynaklı (*prudential*). Dolayısıyla, herhangi bir hukuk normunun bağlayıcı gücü, en nihayetinde söz konusu norma uymayı veya bu normu ihlal etmeyi gerektiren ahlaki veya basiret kaynaklı eylem sebeplerinin ağırlığıyla²⁷ belirlenir. Söz konusu ağırlık hukuk tarafından değil, ahlakın veya basiretin normları veya değerleri tarafından belirlenecektir. Bu çalışmada hukuk normlarının birbirinden ayrılmasında bağlayıcı güçlerinin de dikkate alınması gerektiğini iddia edeceğimize göre, bir hukuk normunun belli bir tür hukuk normu olup olmadığına söz konusu norma uymak yönünde ve bu normu ihlal etmek yönünde mevcut olan ahlaki ve basiret kaynaklı eylem sebeplerini değerlendirerek mi karar vereceğiz?

Bu yaklaşımın ilk sakıncası hukuk normlarını sınırsız türe ayıracak olmasıdır. Öyle ki hukuk normlarının taksonomisinden bahsetmek anlamsız hâle gelecektir. Hukuk normları öncelikle yatay unsur uyarınca düzenleme alanlarına göre ayrılacak. Sonra bu ayrımlar kendi içinde söz konusu normlara uymak veya bunları ihlal etmek için sahip olunan eylem sebeplerinin ağırlığına göre daha alt ayrımlara tâbi tutulacaktır. Daha da önemli olan ikinci ayrıma göre, belli bir anda bir tür norm olarak değerlendirilen hukuk normunun başka bir anda farklı bir tür olarak değerlendirilmesi gerekecektir. Bunun nedeni normlara uymak için sahip olunan eylem sebeplerinin bağlamsal olabilmesi, yani belli bir durumda mevcut olan özel sebeplerin başka bir durumda veya başka muhataplar açısından söz konusu olmayabilmesidir. Son sakınca ise bu tür bir yaklaşımın doğal karşılanabilecek bir beklentiye ters olmasıdır. Taksonomiye ilişkin bir çalışma yürüttüğümüze göre, hangi normun hangi türe ait olduğunu varsayarak hareket etmemeliyiz. Ancak, en azından Türk Medeni Kanunu (TMK) ile Türk Borçlar Kanunu'nun (TBK) aynı tür hukuk normu tarafından yaratıldığını sezer ve oluşturulacak taksonominin bu seziyi açıklamasını bekleriz. Hem TMK hem de TBK aynı organ tarafından aynı usulle çıkarıldığı gibi, bu kanunların düzenleyebileceği alanlar açısından da bir farklılaşma söz konusu değildir. Dikey unsuru eylem sebeplerinin ağırlığına bağlı hâle getirdiğimiz takdirde, farz-ı misal, TMK'ya uymak yönünde sahip olunan eylem sebeplerinin TBK'ya uymak için

²⁷ Eylem sebepleri için ağırlık metaforu bu olguların normatif önemine atıfta bulunur.

mevcut olanlardan daha önemli olmasından bahisle bu ikisinin farklı tür normlar olduğunu söylememiz gerekecektir. Bu sakıncalardan kaçınmak gerektiği kanısındayım. Bu tür sakıncalara gebe bir taksonomi kullanışlı ve aydınlatıcı olmayacaktır.

Öyleyse, dikey unsura ilişkin alternatif bir açıklama mevcut mu? Kuşkusuz, bir hukuk normuna uyup uymama kararı en nihayetinde eylem sebepleri temelinde belirlenmelidir. Hukuku ihlal etmenin meşru olduğu durumlar mevcut olabilir. Nihayetinde bir hukuk normunun bağlayıcı olup olmadığı bu şekilde belirlenecek olsa da bir de hukuk sisteminin iddiaları mevcuttur.²⁸ Bir başka deyişle, hukuk sistemi hangi durumda hangi norma uyulması gerektiğine dair düzenlemeler içerir. Bu tür düzenlemelerin yokluğunda hangi norma uyulması gerektiği birtakım çatışma kuralları tarafından belirlenir. Burada önereceğim yaklaşımda bir *hukuk* normun bağlayıcı gücünün dikey unsuru da yatay unsur gibi normlar hiyerarşisinde söz konusu normdan üstte yer alan bir norm veya -geçerli kabul edildikleri ölçüde-²⁹ çatışma kuralları tarafından belirlenecektir. Bununla birlikte, pozitif nitelik taşımayan çatışma kurallarından yalnızca *lex superior derogat legi inferiori* ilkesi kullanılabilir. Nitekim, *lex posterior derogat legi priori* ve *lex specialis derogat legi generali* ilkeleri zaten çatışan normların dikey normatif gücünün eşit olduğu varsayımından hareket etmektedir.

Kapsamı ve dikey bağlayıcılığı denk olan normlar aynı tür hukuk normlarıdır. Bu normları yapan organ veya normların yapılış usulü (yani şekli anlayışta esas alınan hususlar) değişse dahi normların aynı tür olduğunu düşünmeye devam etmeliyiz. Bunun nedeni bir normun ortaya çıkarılması için farklı organların yetkilendirilmesi veya farklı

²⁸ Burada hukuk sisteminin iddia etmesinden bir metafor olarak bahsediyorum. Hatta hukuk sisteminin iddiasından hukuk sistemi adına herhangi bir hukuki yetkilinin gerçekten dile getirdiği iddialar dahi anlaşılmalıdır. Hukuk sisteminin iddiasından tek kastım hukuk sisteminin farklı tür normlar arasında kurmayı amaçladığı üstünlük ilişkileridir.

²⁹ Hukuk sistemleri pozitif olmayan çatışma kurallarının (*lex superior*, *lex posterior* ve *lex specialis*) geçerliliğini tanımak zorunda değildir. Hukuk sistemi bunların yerine pozitif çatışma kuralları öngörmüş olabilir. Bu durumda söz konusu pozitif çatışma kuralları andığım üç ilkenin yerine uygulanmalıdır. Pozitif çatışma kuralları çatışma halinde üst norm yerine alt normun, özel norm yerine genel normun veya daha eski tarihte çıkarılmış olan normun uygulanması gerektiğini öngörebilir.

usullerin benimsenmesinde herhangi bir tutarsızlık ve anlamsızlığın bulunmamasıdır. Normların esas fonksiyonu normatif aleminde değişiklikleri, yapılması gerekenleri belirlemeleri olduğuna göre, normları onları ortaya çıkaran kişi ve organlar ya da usullere göre değil, bu temel fonksiyonlarındaki farklılığa göre sınıflandırmak daha doğrudur. Netice itibarıyla, normların yapıcıları ve usullerinden ikisi de farklı olsa dahi, yatay ve dikey normatif gücün denkliği bu normların aynı tür olduğuna işaret eder. Bununla birlikte, yatay ve dikey normatif güçten birinin farklılığı iki normun farklı türde olduğunu göstermeye yeter.

II. DEĞİŞTİRİLEMEYECEK ANAYASAL NÖRMLARIN TAKSONOMİSİ VE HİYERARŞİK GÜCÜ

A. Farklı Bir Tür Norm Olarak Değıştirilemeyecek Anayasal Normlar

Hukuk sistemindeki normlar çoğunlukla kaynaklarının ismiyle adlandırılırlar. Bir hukuk sisteminde anayasa, kanun ve yönetmelik normları gibi norm türleri mevcuttur. Aynı kaynağın içinde aynı tür normlar bulunacağı iddiasının açıkça doğru olduğu düşünülebilir. Bu iddianın kulağa doğal biçimde doğru gelmesi normlar hiyerarşisi ile organlar hiyerarşisinin paralel olduğu yönündeki fikirdendir.³⁰ Bu paralellik bir anlamda makuldür: Hukuk sistemleri normlar arasında bir hiyerarşi kurarken bu normların ortaya çıkması için sergilenmesi gereken irade açıklamalarının normatif sonuçları hakkında bir hiyerarşi kurduğu için, en nihayetinde hukuk normlarını ortaya çıkaran iradeler arasında da bir hiyerarşi olduğu; belli iradelerin hukuken ne yapılması gerektiğini belirlemede diğerlerinden daha öncelikli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, aynı hukuk kaynağı farklı organların iradeleri tarafından ortaya çıkarılabilir, değıştirilebilir veya ortadan kaldırılabilir. Örneğin, Türk hukuk sisteminde 2017 değışiklikleri öncesinde kanun hükmünde kararnameler Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılırsalar dahi kanunları, yani esasen yasama organı tarafından çıkarılan normları, değıştirebilmekteydi. Benzer bir durum, günümüzde olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnameleri açısından da söz konusudur: Bu

³⁰ Örn. bkz. Kemal Gözler, Hukuka Giriş, 18. Baskı, Ekin, Bursa 2021, ss. 210-214.

normlar Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılmalarına rağmen kanunları değiştirebilmektedir.

Genellikle gözden kaçırılan bir husus ise anayasal normların yapılması veya değiştirilmesi açısından da farklı organların iradelerinin söz konusu olabilmesidir. Burada atıfta bulunduğum organlar asli ve tali kurucu iktidarlardır. Şimdi, asli kurucu iktidarın kimliği, mahiyeti ve sınırları konusunda pek çok tartışma mevcut.³¹ Ben bu güç sorunlarla ilgilenmeyeceğim. Çalışmanın ele aldığı sorunu bu güçlüklerle cebelleşmeden de çözebileceğini düşünüyorum. Çalışmanın amacına ulaşabilmesi için kabul edilmesi gereken tek husus asli ve tali kurucu iktidar kavramlarının özdeş olmadığıdır. Bunu görmek ise zor değildir. Asli kurucu iktidarın uluslararası hukuktan kaynaklanan veya ahlaki sınırlara tâbi olduğu kabul edilse bile, bu iktidar tali kurucu iktidarı sınırlandıran iç hukuk normlarına tâbi değildir. Tali kurucu iktidarın da uluslararası hukuk ve ahlaki normlarla bağlı olduğu iddia edilse dahi, iki iktidar türünü sınırlandıran normatif kategoriler özdeş olmayacaktır. Normatif sınırlar, yani bir anayasa normunu yaparken, değiştirirken veya ilga ederken uyulması gereken şartlar niteliği itibarıyla farklı olduğuna göre, iki iktidar türünü birbirinden ayırıp bunları ayrı organlar olarak kabul edebiliriz.

Asli ve tali kurucu iktidarın farklı organlar olmasına dayanarak bu organların normlarının farklı olduğu ancak şekli taksonomi perspektifinden iddia edilebilir. Bu çalışmada maddi taksonomi kriterleri benimsenip savunulduğuna göre, organların farklılığı tek başına normların farklılığını gerektirmez. Bu iki organ tarafından yapılan normların normatif güçlerinin yatay veya dikey unsurlarından en az biri bakımından farklılaşması gerekir. Yatay normatif güç unsurunun “kapsam” olduğunu daha önce görmüştük. Bu kapsamın verili bir normun düzenlediği alanla ilgili olmadığını, potansiyel bir düzenleme alanından ibaret olduğunu da vurgulamıştım. Kapsamların tam olarak örtüşmediği her durumda ise, başkaca bir hususun değerlendirilmesine gerek olmaksızın, ortada farklı türde normların bulunduğunu kabul etmek gerektiğini ileri sürmüştüm. Şimdi, ilk defa asli kurucu iktidar tarafından yapılmakla birlikte, tali kurucu iktidar tarafından

³¹ Bu tartışmalar hakkında bkz. Kemal Gözler, Kurucu İktidar, 2. Baskı, Ekin, Bursa 2016, ss. 24-64.

değiştirilebilecek normlar arasında ne yatay ne de dikey normatif güç unsurları arasında bir fark olabileceği açıktır. Dolayısıyla, anayasal normlar arasında farklı türler mevcut olacaksa bu fark değiştirilemeyecek normlar ve diğerleri arasında olmalıdır.

Anayasalar değiştirilemeyecek normlar içerir. Tali kurucu iktidar tarafından bu değiştirilemeyecek normlara dokunulması mümkün değildir. Değiştirilemeyecek normlar anayasa değişikliklerini kapsam bakımından sınırlarlar. Asli kurucu iktidarın tanımı gereği, bu kapsam sınırları asli kurucu iktidarı bağlayamaz: Asli kurucu iktidarın bazı sınırları olsa bile onu asli kılan belli bir anayasanın koyduğu sınırlarla bağlı olmamasıdır. Bu anlamda, değiştirilemeyecek normlar ile diğer anayasal normlar kapsam unsuru bakımından farklılaşır. İki tür normun kapsamları arasında bir kesişme olsa da bir örtüşme yoktur. Netice itibarıyla, değiştirilemeyecek normlar içeren bir anayasanın, yani tek bir hukuk kaynağının, içinde iki farklı tür norm bulunabilmektedir. Çalışmanın başında dikkat çektiğim hukuk kaynağı – hukuk normu ayrımı dolayısıyla bu durumda çelişki bulunmamaktadır.

Bu noktada değiştirilemeyecek normların tali kurucu iktidarın çıkarabileceği normların kapsamı üzerinde gerçek bir sınır oluşturmadığı düşünülebilir. Şöyle düşünelim: Değiştirilemeyecek normlar, belli normların değiştirilmesi veya ortadan kaldırılmasına engeldir. Bununla birlikte, bu normların değindiği hususlara ilişkin, hatta bu hususların aksi yönünde, yeni anayasal normların eklenmesine engel teşkil etmezler. Bu nedenle de değiştirilemeyecek normların değiştirilebilir anayasal normlar açısından bir kapsam sınırı teşkil ettiği söylenemez. Örneğin, 1982 Anayasası'nın değiştirilemeyecek normları arasında devletin şeklinin cumhuriyet olduğu düzenlenmektedir. Tali kurucu iktidar, cumhuriyet fikriyle bağdaşmayacak bir şekilde, devlet başkanlığının kalıtsal bir şekilde el değiştireceği yönündeki bir hükmü değiştirilemeyecek normların dışında bir norm olarak anayasaya ekleyebilir. Bu durumda çatışan iki anayasa normu olacaktır. Bu çatışma normlar arasındaki öncelik – sonralık, özellik – genellik ilişkisine göre çözülür.

Bu argümandan şüphe duymak mümkündür. Bu şüphelerin doğruluğu büyük ölçüde belli normların “değiştirilmesi”nden ne anlaşıldığına bağlıdır. Dar anlamında bir normun değiştirilmesi belli bir nor-

mun ilgası ve (çoğunlukla ilga edilenle belli ortaklıkları olan) başka bir normun ihdası şeklinde ortaya çıkar. Her norm değişikliği esasen bir ilga ve ihdas işlemidir. Çoğu zaman metinsel değişiklikleri doğrudan belli bir normun değiştirilmesi olarak anlarız. Bununla birlikte, her metnin değişikliği her zaman norm değişikliği anlamına gelmez. “Normların Ayrılması Teorisi ve Anayasa Mahkemesinin İptal Yetkisi” başlıklı çalışmamda gösterdiğim gibi kimi durumlarda maddenin ya da metnin değişikliği yalnızca ilga sonucunu doğurur³². Bu anlamda, belli bir normun değiştirildiğini söylediğimiz anlarla; belli bir normun ortadan kaldırılıp, tamamen yeni bir normun ihdas edildiği durumlar arasında mantıksal bir farklılık bulunmaz. İlga edilen ve ihdas edilen normlar arasında benzerliğin, belli bir konu ortaklığının bulunduğu durumları değişiklik olarak adlandırmayı tercih ederiz yalnızca.

Dar anlamda değiştirilemeyecek normlar açısından yukarıdaki argüman ileri sürülebilir. Bununla birlikte, değiştirilemeyecek normlardan kasıt bir anayasal hükmün aksinin tali kurucu iktidar tarafından öngörülemeyeceği de olabilir. Bu durumda yukarıdaki argüman ileri sürülemez. Ancak, argümanın başarısız olduğunu görmek için değiştirilemezlikten kastın ne olduğuna karar vermeye gerek yok. Dar anlamda değiştirilemezlik kabul edilse dahi değiştirilemeyecek normlar tali kurucu iktidarın düzenleme yetkisi için sınır teşkil ederler. Cumhuriyet örneğinden gidecek olursak, 1982 Anayasasına göre tali kurucu iktidarın hiçbir normu devletin şeklinin cumhuriyet olduğu yönündeki normu ortadan kaldıramaz. Devletin şeklinin monarşi olduğu yönünde bir normun anayasaya eklenmesi ile devletin şeklinin cumhuriyet olduğu yönündeki normun ortadan kaldırılması mantıksal açıdan farklı işlemlerdir. Bu işlemlerin farklılığını içsel değilleme ve dışsal değilleme³³ kavramlarıyla açıklayabiliriz. İçsel değillemeyi ($\neg$), dışsal değillemeyi ise ($\sim$) sembollerle ifade edeceğiz.

³² Bkz. Gülgeç, “Normların Ayrılması Teorisi ve Türk Anayasa Mahkemesinin İptal Yetkisi”, op. cit., ss. 324-327.

³³ İçsel ve dışsal değilleme hakkında genel olarak bkz. Pablo E. Navarro ve Jorge L. Rodríguez, *Deontic Logic and Legal Systems*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 80. Ben de içsel ve dışsal değilleme kavramlarından şu çalışmamda yararlanmışım: Yahya Berkol Gülgeç, “Kesin Hüküm Nedeniyle Düşen Milletvekilliğinin Yeniden Kazanılması Hakkında”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, C. 2022, S. 21, 2022, ss. 289-290.

İçsel değilleme normların içeriğini ifade eden önermelerin olumsuzlanmasıdır. “Devletin şekli cumhuriyettir” normunu $N(c)$ veya $N(\neg m)$ şeklinde ifade edebiliriz. Burada “c” cumhuriyeti, “m” ise monarşiyi temsil etmektedir. $N(c)$ ’nin değiştirilemez bir norm olduğu durumlarda $N(\neg c)$ veya $N(m)$ ’nin başka bir maddenin kaynaklık ettiği bir norm olarak anayasaya eklenmesi durumunda normatif çatışma söz konusu olacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tür durumlarda pozitif veya metapozitif çatışma kurallarının dedğine bakılarak uygulanacak norm belirlenir. Bununla birlikte, örneğin, $N(c)$ normu uygulanmayacak olsa dahi varlığını sürdürür. İçsel değilleme iki normun içerdiği normatif önermelerin birbirinin değillemesi olduğu durumlarda söz konusu olur. Dışsal değilleme ise bir normun içeriğinin değil, doğrudan normun varlığının olumsuzlanmasıdır. Bu hâliyle ilga işlemi deontik mantıkta dışsal değilleme ile ifade edilir. Çifte içsel değillenen bir normatif önerme kendisine denktir. Bu nedenle de $N(\neg \neg c) \rightarrow N(c)$ olur. Dışsal çifte değillenenin en önemli özelliği değillenen normu olduğu gibi bırakmamasıdır. Bu husus *abrogata lege abrogante non reviviscit lex abrogata* ilkesinde de yansımaları bulur. Bu nedenle de $\sim \sim N(c) \rightarrow N(c)$ olmaz.

Uzun lafın kısıası, içsel değilleme ve dışsal değilleme mantıksal olarak birbirinden farklı olduğu için, bir normun içeriğini ifade eden normatif önermenin içsel değillesinin yeni bir norm olarak ihdası ile var olan bir normun dışsal değillesi, yani ilga edilmesi, farklı hususlardır. Tali kurucu iktidar değiştirilemeyecek bir normun içsel değillesini yeni bir norm olarak ihdas edebilecek olsa dahi, ki daha önce de belirttiğim gibi bu husus epey tartışmalıdır, bu normların dışsal değillesi niteliğinde normlar ihdas edemeyecektir. Bu ise bu normların potansiyel kapsamının değiştirilemeyecek anayasal normlardan daha sınırlı olduğu anlamına gelir.³⁴ Normatif gücün yatay unsurunun farklılığı nedeniyle bu iki norm farklı normatif güçte olacak ve bunların farklı normlar olarak sınıflandırılmaları gerekecektir.

³⁴ Konumuzla doğrudan bir ilgisi olmasa da değiştirilemeyecek anayasal normların yalnızca asli kurucu iktidar tarafından konulabileceğini düşünmemek gerekir. Değiştirilemeyecek norm içermeyen bir anayasaya belli maddelerin değiştirilemez olduğuna dair bir hükmün sonradan ve tali kurucu iktidar tarafından eklenmesi hukuken ve mantıken mümkündür.

B. Değiştirilemeyecek Anayasal Normların Hiyerarşik Gücü

Anayasa içi hiyerarşi tezi³⁵ bir anayasanın içindeki normlar arasında hiyerarşik güç farkı bulunabileceğini ifade eder. Bazı tezler ahlaki öneminden dolayı insan hakları normlarına hiyerarşik bir üstünlük atfeder. Diğer bazı tezler ise değiştirilemeyen anayasal normların bu nitelikleri dolayısıyla diğer normlardan üstün olduğunu iddia eder.³⁶ Bu bölümde sormak istediğim soru, değiştirilemeyecek normlar ile tali kurucu iktidar tarafından yapılan anayasal normların (ve asli kurucu iktidar tarafından yapılacak değiştirilebilecek anayasal normların) farklı türde olmasının anayasa içi hiyerarşi tezini doğrulayıp doğrulamayacağıdır.

Öncelikle normlar hiyerarşisine ilişkin temel birkaç husustan bahsetmek istiyorum. Hans Kelsen'in anladığı hâliyle, bir normun normlar hiyerarşisinde üstte olması temel olarak diğer normun ihdas usulü veya içeriğini, yani diğer normun düzenleyebileceği hususları belirlemek suretiyle olur.³⁷ Bununla birlikte, normatif hiyerarşinin varlığının başka göstergeleri de vardır. Örneğin, bir normun diğerine aykırılığının geçersizlik yaptırımına bağlanmış olması, normlardan birinin diğerinin ihdas usulü veya içeriğini belirleyip belirlememesinden bağımsız olarak, iki norm arasında hiyerarşi bulunduğuna işaret eder.³⁸ Son olarak, kimi zaman salt iki norm arasındaki ilişkilerden çıkartılamayan normatif hiyerarşi, değerlendirmeye konu olan normlar arasına bir başka norm girdiği için, dolaylı olarak kuruluyor olabilir. Türk hukuk sisteminde usulüne göre yürürlüğe girmiş milletlerarası antlaşmalar ile Anayasa Mahkemesi (AYM) kararları arasındaki hiyerarşi dolaylı hiyerarşiyi örnekendirir. Esasen bu iki norm birbirinin geçerliliğini etkileyecek bir üstünlük ilişkisi içinde değildir. Bununla birlikte, AYM iptal kararlarının normlar hiyerarşisinde kanunlardan üstün olması ve Anayasanın milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğunu belirtmesi dolayısıyla AYM iptal kararlarının normlar hiyerarşisinde

³⁵ Bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt: I, Ekin, Bursa 2011, ss. 164-172.

³⁶ Bkz. *ibid.*, ss. 170-172.

³⁷ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, 3. Baskı, Harvard University Press, Cambridge 1949, s. 124.

³⁸ Bkz. Gülgeç, *Law, Norm, and System: An Introduction to Legal Theory*, op. cit., s. 269.

usulüne göre yürürlüğe girmiş milletlerarası antlaşmaların da üstünde yer alması gerekir. Bununla birlikte, çatışan normlardan biri lehine çatışma kuralının bulunması tek başına normatif hiyerarşinin varlığı için yeterli değildir.³⁹ Normatif hiyerarşi geçerlilik ilişkisiyle ilgilidir. İhmal edilen normun geçerliliğini etkilemeyen uygulama önceliği normlar hiyerarşisine işaret edemez.

Bu çerçevenin bu çalışmada değindiğim ve normların taksonomiyle ilgili unsurlarla bağıni kurarak, değıştırilemeyecek normlarla diğerkleri arasında hiyerarşi olup olamayacağını değerdendirmek gerekir. Normatif gücün yatay ve dikey unsurlardan oluştuğunu belirtmiştim. İlk olarak vurgulanması gereken husus normatif güçteki her farklılığın normatif hiyerarşinin varlığını ima etmeyeceğidir. Normatif güç “farklılığı” normatif gücün “azlığı veya çokluğu” anlamına gelmek zorunda değildir. Hatta, dikey unsurdaki, yani bağlayıcı güçteki, her farklılığın bile normatif hiyerarşiyi ima etmediği fark edilmelidir. Normlar hiyerarşisinde aynı seviyede olan normlar arasında da bağlayıcı güç farkı olabilir. Örneğin, önceki tarihli kanun ile sonraki tarihli kanun arasındaki çatışmalarda uygulanması ve uyulması gerekenin sonraki tarihli kanun olması, sonraki tarihli kanunun bağlayıcı gücünün önceki tarihli kanununkinden daha fazla olduğunu gösterir. Ancak, önceki ve sonraki tarihli kanunların aynı hiyerarşik seviyede olduğuna şüphe bulunmamaktadır. Bununla birlikte, iki norm arasındaki kapsam farklılığı bu normlardan birinden dolayıysa, normlardan bir tanesi diğerrinin içeriğini, daha doğrusu düzenleyebileceği konuları belirlediği/ belirleyebildiği için aralarında normatif hiyerarşi olduğunu söyleyebiliriz. Benzer şekilde, iki norm arasında bağlayıcılık farkı olan ve çatışmaların geçersizlikle sonuçlanmasının gerektiği durumlarda da normatif güç farklılığının normatif hiyerarşiyeye işaret ettiğini söylemeliyiz.

Değıştırilebilir ve değıştırilemeyecek anayasal normların kapsam unsuru açısından farklı olduğunu yukarıda gördük. Değıştırilemeyecek anayasal normların herhangi bir konu – kapsam sınırı bulunmazken, tali kurucu iktidar tarafından konabilecek olan normlar değıştırilemeyecek normların ilgasını veya değıştırilmesini konu edinemez. İşte, değıştırilemeyecek normlar ile diğerk anayasa normları arasında hiyerarşi olup olmadığı, bu sınırın kaynağına bağlıdır. Eğer değıştırile-

³⁹ Ibid., ss. 267-270.

bilir anayasal normların kapsam farklılığı değiştirilemeyecek normlardan kaynaklanıyorsa iki tür anayasal normun farklı olmakla kalmadığı aynı zamanda aralarında hiyerarşik bir ilişki olduğu kabul edilmelidir. Bu anlamda, aynı kaynak içinde, bir başka deyişle, “Anayasa” ismini taşıyan bir metindeki göstergelerle ifade edilen, farklı türde ve farklı hiyerarşik seviyede normlar bulunabileceği sonucuna ulaşırız. Kaynak ve norm ayrımı muhafaza edildiği sürece bu tespit her hangi bir sakınca bulunmaz. Bununla birlikte, örneğini vereceğim durumla değiştirilemeyecek ve değiştirilebilecek normları birlikte içeren bir Anayasa metninin bulunduğu hukuk sistemlerinin bir farkı olmadığına dikkat etmek gerekir. Buna göre, asli kurucu iktidar yalnızca değiştirilemeyecek normlardan oluşan tamamıyla katı bir anayasa hazırlamış olsun. Buna “Bakiyasa” diyelim. Sonra da “Anayasa” ismini verdiği bir metinde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin işleyiş ve düzenine dair kurallar ihdas etmiş ve bunların yasama organının nitelikli çoğunluğu, devlet başkanının onayı ve referandum süreciyle değiştirilebileceğini öngörmüş olsun. Bu hukuki durum aynı nitelikteki normların tek bir kaynakta toplandığı durumdan herhangi bir farklılık arz etmez. Kısacası, değiştirilemeyecek normları ayrı bir kaynakta toplamakla aynı kaynakta değiştirilemeyecek ve değiştirilebilecek normlara yer vermek arasında hukuken bir fark gözetilmemelidir.

Türk Anayasası çok ilginç bir örnek teşkil eder. Değiştirilemeyecek normlar ile değiştirilebilir anayasal normların farklı türde olduklarını yine maddi taksonomi kriterlerinden ve normatif gücün yatay unsurundaki farktan çıkarabiliriz. Bununla birlikte, normlar hiyerarşisinde hangi normun üstün olduğu kapsam farkının bir değiştirilemeyecek anayasal normdan mı yoksa alelade bir anayasal normdan mı kaynaklandığına bağlıdır. İşte bu noktada ilk sene anayasa hukuku öğrencileri tarafından mutlaka gündeme getirilen o kadim soruyla karşı karşıya kalırız: İlk üç maddenin değiştirilemeyeceğini öngörerek değiştirilemeyecek normlar ve değiştirilebilir anayasal normları kapsam olarak ayırtan dördüncü madde değiştirilebilir mi?

Bu konuda anayasa hukukçuları arasındaki tartışmayı tekrar ele almak gibi bir amacım yok. Kanımca Türk anayasa hukukçuları bu konuda söyleyebilecekleri her şeyi söylemişler. Konu da büyük ölçüde – zaman zaman hortlatıldığı siyasi tartışmalar dışında – ilgi çekiciliğini yitirmiş gibi görünüyor. Ben burada apaçık olduğunu düşündüğüm

ve sakıncalı bulduğum bir hukuki gerçekten yola çıkacağım: Geçmişte de birkaç yerde savunduğum üzere, kanımca dördüncü maddenin değiştirilmesinin önünde hukuki bir engel yoktur.⁴⁰ Bununla birlikte, dördüncü madde tamamen işlevsiz değildir. İlk üç maddenin değiştirilmesi onlardan önce dördüncü maddenin değiştirilmiş olmasına bağlıdır. Burada özellikle vurgulamak isterim ki dördüncü maddenin ilk üç maddeye ilişkin değişikliklerle birlikte değiştirilmesi mümkün değildir. Bunun sebebi açık olsa gerekir: İlk üç maddeye ilişkin değişiklik tekliflerinin önünde dahi engel olan dördüncü madde henüz yürürlükten kalkmamışken ilk üç maddeye dair bir değişiklik teklifinin anayasalaşması mümkün olamaz.

Dördüncü madde değiştirilebilir bir anayasa normu olduğuna göre, değiştirilemeyecek normların kapsam bakımından farkını (bunların değiştirilebilir anayasal normlardan daha geniş bir kapsama sahip olmasını) sağlayan değiştirilebilir bir anayasal normdur. Bu durumda, farklı normlar olarak tasnif edebildiğimiz değiştirilebilir anayasal normlar ve değiştirilemeyecek anayasal normlar arasında aynı zamanda hiyerarşik bir fark da bulunduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, değiştirilebilir anayasal normlar hiyerarşide değiştirilemeyecek normların üzerindedir. Bu sonuç kulağa tuhaf gelebilir. Değiştirilemeyecek

⁴⁰ Anayasanın dördüncü maddesinin değiştirilebileceği yönündeki görüşler için bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Ekin, Bursa 2021, ss. 1440-1441; Özbudun, op. cit., s. 179; Bülent Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982*, 5. Baskı, On İki Levha, İstanbul 2013, s. 160; Şeref İba, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, 2. Baskı, Turhan, Ankara 2008, s. 29; Yahya Berkol Gülgeç, *Normlar Hiyerarşisi: Türk, Alman ve İngiliz Hukuk Sistemlerinde Kural İşlemlerin ve Mahkeme Kararlarının Hiyerarşik Gücü*, 3. Baskı, On İki Levha, İstanbul 2022, ss. 128-130. Vedel de genel olarak değişiklik yasağı öngören maddenin öncelikle değiştirilmesi suretiyle değişiklik yasağının aşılabileceğini öngörmüştür. Bkz. Georges Vedel, *Manuel élémentaire de droit constitutionnel*, Recueil Sirey, Paris 1949, s. 117. Değiştirme yasağına ilişkin maddenin kendisinin değiştirilebileceği fikrine şüpheyle yaklaşan bir görüş için bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar*, 16. Baskı, Legal, İstanbul 2021, ss. 40-41. Anayasa Mahkemesi dördüncü maddenin kendisinin de değiştirme yasağı kapsamında olduğunu düşünmektedir. Bkz. Anayasa Mahkemesi'nin E. 2008/16, K. 2008/116 sayılı ve 5 Haziran 2008 tarihli kararı, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 45/2, 2008, s. 1233. Doktrinde de dördüncü maddenin kesinlikle değiştirilemeyeceği görüşü destek görmüştür. Örn. bkz. Zeki Hafızogulları, "Anayasanın 4. Maddesinin Değiştirilemezliği, 1., 2. ve 3. Maddelerinin Anlamı, Kapsamı ve Sınırları Meselesi, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 2002, S. 2, 2002, ss. 454-459.

normların daha temel, daha önemli kurallar ihtiva etmesinden dolayı normlar hiyerarşisinde değiştirilebilir anayasal normlardan daha üstte yer almasını bekleyebiliriz. Ancak, değiştirilemeyecek maddelerin bu üstün konumunu değiştirilebilir bir anayasal norma borçlu olduğu gerçeğini reddetmek daha güç görünüyor. Normatif hiyerarşinin normların içeriğinin siyasi, ahlaki, vb. önemleriyle ilgisiz; tamamen normlar arasındaki geçerlilik ilişkisine dayandığı kavrandığında, başta tuhaf gelen bu sonuçla barışılabileceğini düşünüyorum.

Hemen belirtmek isterim ki dördüncü maddenin niteliğine ilişkin tartışma anayasa içi hiyerarşide hangi tür normların üstün olduğunu değiştirse de anayasa içi hiyerarşi tezinin doğrulandığı gerçeği değişmeyecektir. Bu sefer normlar hiyerarşisinde üstün olan değiştirilemeyecek normlar olacaktır. Dördüncü maddenin değiştirilebilen bir madde olduğu kabul edildiğinde değiştirilemeyen maddelerin hukuki nitelikleri değiştirilebilen bir madde tarafından belirlendiği için ikincisi lehine bir hiyerarşi olduğunu söylemiştik. Dördüncü maddenin değiştirilemediğini düşünürsek, değiştirilebilen maddelerin neleri düzenleyemeyeceği değiştirilemeyen bir madde tarafından belirlendiği için ikinci lehine bir hiyerarşinin bulunduğu sonucuna varmalıyız.

SONUÇ

Toplumsal normatif düzenlerde normu ortaya çıkaran açık veya örtülü bir iradenin varlığıdır. İdeal normatif düzenlerde iradenin rolü normun tanınmasına ve norma uygun biçimde eynlenmesine ilişkin olup, normların varlığına etki etmez. Toplumsal normativite aynı zamanda iletişimseldir. Toplumsal normun varlığı için iradenin varlığı yetmez; bu iradenin açıklanması da gerekir. İrade açıklaması bir anlamın iletilmesi amacıyla göstergeler kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Göstergeler kaynaklarda toplanır. Normlar göstergelerin kendisi değil, ancak anlamları olduğuna göre göstergeleri içeren kaynakların kendisinin norm teşkil etmesi beklenemez. Bir kere kaynak – norm özdeşliği reddedildiğinde tek bir kaynak içinde farklı tür normların bulunması veya tek bir normun farklı unsurlarının farklı kaynaklara dağılmasının önü açılmış olur.

Normların ayrılması teorisi tek ve tam bir normun hangi unsurlardan oluştuğuna ilişkindir. Bu temel soru pek çok önemli konuyla

ilişki içindedir. Örneğin, bizim konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla, tek bir normun unsurlarının farklı kaynaklara dağılıp dağılmadığı benimsenen ayrılma teorisine göre değişebilir. Keza, normlar (kaynaklar değil) arasındaki hiyerarşinin değerlendirilebilmesi için öncelikle ortada birden fazla norm olduğu tespit edilebilmelidir ki bu ne kadar basit olursa olsun her zaman bir ayrılma teorisini varsayar.

Normların taksonomisi kaynakların içerdiği farklı normların türünün belirlenmesine ilişkindir. Bu çalışmada taksonominin şekli veya maddi kriterlere göre yapılabileceği, ancak şekli kriterlere dayanan taksonominin makul olmayan bazı sonuçları olduğu gösterdikten sonra taksonominin maddi kriterlerini detaylandırımdım. Buna göre, normların türünü onların aslı fonksiyonu olan bağlayıcılıkları temelinde belirlemek gerekir. Bağlayıcı güç yatay ve dikey unsurlardan müteşekkildir. Yatay unsur normların ilişkin olabileceği eylemler kümesine, dikey unsur ise normun ilişkin olduğu eyleme dair ne denli güçlü bir gereklilik arz ettiğine ilişkindir. En nihayetinde yatay ve/veya dikey unsurlar açısından farklılık arz eden normlar farklı tür normlardır. Bu normların hukuk sisteminde aynı isimle anılmaları, aynı kaynak içinde yer almaları gibi hususlar normların farklı türde oldukları gerçeğini değiştiremez.

Çalışmanın geri kalanında maddi taksonominin kriterlerini anayasa kaynağı içinde bulunan normlara uyguladım ve değiştirilemeyecek maddelerin bulunduğu bir anayasada en azından iki farklı tür normun bulunması gerektiğini iddia ettim. Son olarak, farklı tür anayasal normlar arasında hiyerarşi olabileceğini ortaya koyarak “anayasa içi hiyerarşi” tezini önerilen taksonomi açısından doğruladım. Son olarak, Türk anayasal düzeninde dördüncü maddenin niteliğine ilişkin farklı bir görüşün benimsenmesi, yani dördüncü maddenin kendisinin de değiştirilemez olduğunun kabul edilmesi hâlinde de anayasa içi hiyerarşi tezinin doğrulanacağını tekrar vurgulamalıyım. Ancak bu kez hiyerarşide üstün olan değiştirilemeyecek normlar olacaktır.

Kaynakça

Kitaplar

- Audi Robert, *Practical Reasoning and Ethical Decision*, Routledge, Londra 2006.
- Bentham Jeremy, *Of Laws in General*, Athlone, Londra 1970.
- Gözler Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt: I, Ekin, Bursa 2011.
- Gözler Kemal, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, 2. Baskı, Ekin, Bursa 2016.
- Gözler Kemal, *Hukuka Giriş*, 18. Baskı, Ekin, Bursa 2021.
- Gözler Kemal, *İdare Hukuku*, 3. Baskı, Cilt: I, Ekin, Bursa 2019.
- Gözler Kemal, *Kurucu İktidar*, 2. Baskı, Ekin, Bursa 2016.
- Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Ekin, Bursa 2021.
- Gülgeç Yahya Berkol, *Law, Norm and System: An Introduction to Legal Theory*, On İki Levha, İstanbul 2025.
- Yahya Berkol Gülgeç, *Normlar Hiyerarşisi: Türk, Alman ve İngiliz Hukuk Sistemlerinde Kural İşlemlerin ve Mahkeme Kararlarının Hiyerarşik Gücü*, 3. Baskı, On İki Levha, İstanbul 2022.
- Hart H.L.A., *The Concept of Law*, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2012.
- İba Şeref, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, 2. Baskı, Turhan, Ankara 2008.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar*, 16. Baskı, Legal, İstanbul 2021.
- Kelsen Hans, *General Theory of Law and State*, 3. Baskı, Harvard University Press, Cambridge 1949.
- Kelsen Hans, *Pure Theory of Law*, 5. Baskı, The Lawbook Exchange, New Jersey 2008.
- Navarro Pablo E. ve Rodríguez Jorge L., *Deontic Logic and Legal Systems*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Özbudun Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 17. Baskı, Yetkin, Ankara 2017.
- Raz Joseph, *Engaging Reason: On the Theory of Value and Action*, Oxford University Press, Oxford 1999.
- Raz Joseph, *The Concept of A Legal System: An Introduction to the Theory of Legal System*, 2. Baskı, Clarendon Press, Oxford 1980.
- Saussure Ferdinand de, *Course in General Linguistics*, Columbia University Press, New York 2011.
- Tanör Bülent, *İki Anayasa: 1961-1982*, 5. Baskı, On İki Levha, İstanbul 2013.
- Tanör Bülent ve Yüzbaşıoğlu Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 17. Baskı, Beta, İstanbul 2018.
- Vedel Georges, *Manuel élémentaire de droit constitutionnel*, Recueil Sirey, Paris 1949.

Kitap Bölümleri

- Gözler Kemal, “Yorum İlkeleri”, *Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaştırması*, TBB-KHP, Ankara 2013, ss. 15-119.
- Marmor Andrei, “Norms, Reasons, and the Law”, *Unpacking Normativity: Conceptual, Normative, and Descriptive Issues*, ed. Kenneth Einar Himma, Miodrag Jovanović ve Bojan Spaić, Hart, Oxford 2018, ss. 95-118.
- McCann Hugh J., “Action Theory”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, 2. Baskı, ed. Robert Audi, Cambridge University Press, Cambridge 1999, ss. 6-8.
- McCann Hugh J., “Reasons for Action”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, 2. Baskı, ed. Robert Audi, Cambridge University Press, Cambridge 1999, ss. 776-777.

Makaleler

- Gülgeç Yahya Berkol, “Kesin Hüküm Nedeniyle Düşen Milletvekilliğinin Yeniden Kazanılması Hakkında”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, C. 2022, S. 21, 2022, ss. 271-316.
- Gülgeç Yahya Berkol, “Normların Ayrılması Teorisi ve Türk Anayasa Mahkemesinin İptal Yetkisi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2023, ss. 315-328.
- Hafızoğulları Zekis, “Anayasa’nın 4. maddesinin Değiştirilemezliği, 1., 2. ve 3. Maddelerinin Anlamı, Kapsamı ve Sınırları Meselesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 2002, S. 2, 2002, ss. 453-478.
- Yahya Berkol Gülgeç, “Özne, Hukuk ve Hak”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 2, 2024, ss. 429-454.
- Shecaira Fábio Perin, “Sources of Law Are not Legal Norms”, *Ratio Juris*, C. 28, S. 1, 2014, ss. 15-30.

Mahkeme Kararları

- Anayasa Mahkemesi’nin E. 2008/16, K. 2008/116 sayılı ve 5 Haziran 2008 tarihli kararı, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 45/2, 2008, ss. 1195-1253.